

2014-03-06

Dnr SU FV-1.1.3-0386-14

Regeringskansliet
(Justitiedepartementet)
103 33 Stockholm

Remiss: Europeiska kommissionens förslag till ett paket med processuella rättigheter

1. Inledning

Europeiska kommissionen har föreslagit ett paket med processuella rättigheter för att ytterligare stärka rättssäkerhetsgarantierna för enskilda i straffrättsliga förfaranden. Paketet består av tre direktiv och två rekommendationer. Syftet är att stärka dels misstänkta eller tilltalades rätt till rättshjälp, dels rättssäkerhetsgarantier under straffrättsliga förfaranden för misstänkta eller tilltalade som är barn eller särskilt utsatta p.g.a. ålder eller funktionsnedsättning. Paketet innehåller också vissa förslag som rör oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid en domstolsförhandling.

Eftersom fakultetnämndens synpunkter avser frågor som på olika sätt aktualiseras i flera åtgärder, instrument och rättsakter inom ramen för det föreslagna paketet, sammanfattas först de olika delarna i förslaget.¹

Ett förslag till direktiv om rätt till provisorisk rättshjälp för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden och om rättshjälp i förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder

Direktivförslaget kompletterar direktivet (2013/48/EU) om rätt till tillgång till försvarare. Med rättshjälp avses finansiering och stöd från medlemsstaten för att misstänkta eller tilltalade ska kunna utöva sin rätt till tillgång till försvarare. Det läggs fast minimiregler som ger misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden, om de så önskar, rätt till provisorisk rättshjälp från det att de frihetsberövas till dess ett slutligt beslut fattats i frågan om rättshjälp. I förslaget ges också rätt till rättshjälp, även provisoriskt, för eftersökta perso-

¹ Innehållet i sammanfattningen är hämtat från regeringens faktapromemoria till riksdagen 2013/14:FPM35, men förslagen återges här i en annan ordningsföljd, dvs. den som remissen upptar.

ner i förfaranden i samband med en europeisk arresteringsorder från det att de grips i den verkställande medlemsstaten.

En kommissionsrekommendation om rätt till rättshjälp för misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden

Enligt rekommendationen bör misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden som ett minimum ha rätt till rättshjälp om de helt eller delvis saknar ekonomisk förmåga att stå kostnaderna för försvaret (behovsprövning) eller om det ligger i rättvisans intresse att sökanden beviljas rättshjälp (intresseprövning). I rekommendationen anges vidare, för de medlemsstater som tillämpar behovsprövning eller intresseprövning, vilka faktorer som särskilt ska beaktas vid bedömningen. Därutöver innehåller rekommendationen regler om beslutsförfarandet och regler som går ut på att säkerställa en hög kvalitet på tjänsterna som utförs av de försvarare som förordnas.

Ett förslag till direktiv om rättssäkerhetsgarantier i straffrättsliga förfaranden för misstänkta eller tilltalade som är barn

Förslaget lägger fast minimiregler för att garantera alla, som är under 18 år och misstänks eller anklagas för brott, vissa särskilda rättigheter, som t.ex. rätt att biträdas av försvarare, rätt att omgående informeras om sina rättigheter och att information även lämnas till vårdnadshavare eller annan lämplig person, rätt att innan åtal väcks få en individuell bedömning av de personliga förhållandena samt – om personen är frihetsberövad – rätt till läkarundersökning. Det innehåller vidare regler om att straffrättsliga förfaranden som in-
volverar barn som huvudregel inte ska vara offentliga.

En kommissionsrekommendation om rättssäkerhetsgarantier för särskilt utsatta misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden

Enligt kommissionen är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden särskilt utsatta om de p.g.a. ålder eller funktionsnedsättning inte har möjlighet att förstå eller effektivt delta i förfarandet. Reglerna i rekommendationen syftar till att dessa personer upptäcks och att deras särskilda behov beaktas under förfarandet. Särskilt utsatta misstänkta eller tilltalade bör t.ex. ha rätt till information om sina processuella rättigheter, rätt att inte diskrimineras i utövandet av sina processuella rättigheter, rätt att biträdas av försvarare, rätt att ha en tredje person närvarande på polisstationen och vid domstolsförhandlingen samt – om de är frihetsberövade – rätt till läkarundersökning.

Ett förslag till direktiv om att stärka vissa aspekter av oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid huvudförhandling i straffrättsliga förfaranden

Direktivförslaget lägger fast minimiregler för att garantera principen att alla enskilda som misstänks eller anklagas av polisen eller andra rättsvårdande myndigheter ska behandlas som oskyldiga till dess att motsatsen bevisats. Detta sker genom regler om att medlemsstaterna ska garantera att beslut eller uttalanden av myndigheter inte tar ställning i frågan om skuld före den slutliga domen, att bevisbördan ligger på åklagaren samt att misstänkta eller tilltalade har rätt att tåga, att inte samarbeta och att närvara vid huvudförhandling där skuldfrågan avgörs. Förslaget innehåller också krav på att bevisning som framtagits i strid med vissa angivna rättigheter inte är tillåtna under rättegången.

2. Fakultetsnämndens synpunkter på förslagen

2.1 Allmänt om fakultetsnämndens synpunkter på förslagen

Fakultetsnämnden är i stort sett positiv till de förslag som läggs fram av Europeiska kommissionen och med några undantag tillstyrker fakultetsnämnden dessa. Fakultetsnämndens synpunkter inskränker sig främst till två av de frågor som förslagen behandlar nämligen förslaget att införa regler som inte överensstämmer med principen om fri bevisföring och principen om förhandlingsoffentlighet. Det är enligt fakultetsnämndens mening angeläget att bevaka att de föreslagna bestämmelserna inte inkräktar på grundläggande principer i medlemsstaternas processuella system.

Med hänsyn till den korta remisstiden har fakultetsnämnden inte haft någon möjlighet att göra någon mer ingående analys av hur de svenska reglerna skulle påverkas av förslagen. Fakultetsnämnden begränsar därför sitt remissvar till de två ovan nämnda frågorna.

2.2 Principen om fri bevisföring

Förslaget till direktiv om att stärka vissa aspekter av oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid huvudförhandling i straffrättsliga förfaranden (nr. 5 ovan) innehåller bl.a. ett krav på att bevisning som framtagits i strid med vissa angivna rättigheter inte är tillåtna under rättegången. Med hänsyn till huvudregeln i svensk rätt, att alla bevismedel är tillåtna enligt principen om fri bevisföring, är denna del av förslaget problematisk för svenskt vidkommande.

Principen om fri bevisföring har i svensk rätt en mycket stark ställning.² Högsta domstolen har vid flera tillfällen haft denna princip som utgångspunkt för sina avgöranden, se t.ex. NJA 1986:489, 2003:323, 2007:1037. Senast HD i ett prejudikat bekräftade denna princip var i NJA 2011:638 p. 18 där man anförde följande:

”Enligt svensk rätt har som huvudregel ansetts gälla att parterna kan åberopa relevant bevisning, även om den inte har tillkommit i föreskriven ordning eller bevisets ursprung är oklart (NJA 2003 s. 323 med hänvisningar, som gällde s.k. överskottsinformation; jfr numera prop. 2004/05:143 s. 29 ff. och prop. 2005/06:178 s. 84 ff. om betydelsen av Europakonventionens artikel 8). Härigenom uppnås de bästa förutsättningarna för en allsidig belysning av ett brottmål. I vad mån åtkomsten eller bevisets ursprung ska tillmätas någon betydelse, är ett förhållande som domstolen har att bedöma inom ramen för sin fria bevisprövning och gäller följaktligen inte frågan om beviset ska tillåtas eller ej.”

Det råder således ingen tvekan om att principen om fri bevisföring har en stark ställning i svensk rätt. I lagtexten anses principen komma till uttryck i RB 35:1. Enligt denna regel ska rätten efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat. Regeln är inte fakultativ utan *obligatorisk*. Det innebär att rätten inte får bortse från bevisning som har lagts fram i målet och som inte har avvisats av rätten. En annan

² Jfr Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, 7 uppl. (2009) s. 34 ff.

sak är att rätten vid bevisvärderingen finner att beviset saknar värde eller har ett mycket lågt värde. Det faktum att ett bevis har tillkommit på ett olagligt eller otillbörligt sett innebär alltså inte att rätten får bortse från beviset utan att först värdera det. En olaglig eller obehörig bevisanskaffning kan alltså inte motverkas genom processuella sanktioner av bevisföringskaraktär, t.ex. avvísning av bevisning. Det faktum att själva bevisanskaffningen kan påverka bevisets värde och förleda domstolarna att missbedöma bevisningen utgör inte heller ett skäl till att avvisa bevisning. Det är domstolarnas ansvar att värdera bevisningen och därvid beakta om och i vad mån det olagliga i bevisanskaffningen ska påverka bevisvärdet.³

Givetvis finns dock undantag från principen om fri bevisföring. Rätten kan med stöd av RB 35:7 avvisa bevisning som inte behövs t.ex. för att den är irrelevant för målet eller uppenbart skulle bli utan verkan.⁴ Ett annat exempel är den situationen att bevisning från en annan stat kan innehålla villkor som begränsar möjligheten att använda bevisningen vid utredning av brott. Enligt 5 kap. 1 § lag (2000:562) om internationell rättslig hjälp i brottmål ska svenska myndigheter följa villkoren oavsett vad som annars är föreskrivet i lag eller annan författning.⁵

Med hänsyn till att principen om fri bevisföring har en så stark ställning i svensk rätt skulle det, enligt fakultetsnämnden, för svensk rätts del medföra problem om den föreslagna lydelsen av art. 6 och 7 i Europaparlamentets och rådets direktiv om förstärkning av vissa aspekter av oskuldspresumtionen och av rätten att närvara vid rättegång i straffrättsliga förfaranden antogs.

I 4 p. i art. 6 (om rätten att inte vittna mot sig själv och att inte samarbeta) respektive art. 7 (om rätten att tåga) föreskrivs följande:

Bevisning som erhållits i strid med denna artikel ska inte vara tillätlig, om inte användningen av sådan bevisning inte skulle påverka den övergripande rättvisan i förfarandena.

Enligt fakultetsnämnden skulle det för svensk rätts del bli mycket bekymmersamt om man tvingades införa regler som inte alls harmonierade med de grundläggande principerna i det svenska rättssystemet. Det kan heller inte utan vidare finnas anledning att införa mer långtgående regler än vad som kan anses krävas med hänsyn till Europakonventionen. Enligt Europadomstolens rättspraxis kan frågan om ”defekt” bevisning hanteras inom ramen för den fria bevisvärderingen. I t.ex. de mål som gäller anonyma vittnen⁶ kan Europadomstolens domar mycket väl tolkas som att förekomsten av denna typ av bevisning kan beaktas inom ramen för rättens fria bevisvärdering. I t.ex. *Doorson mot Nederländerna* uttalade Europadomstolen ”it is sufficiently clear that the national court did not base its findings of guilt solely or to a decisive extent on the evidence [dvs. de anonyma vittnena]”.⁷ Dvs. den kritiska frågan var således inte huruvida bevisningen har tillåtits

³ A.a. s. 37.

⁴ A.a. s. 37 ff.

⁵ A.a. s. 41.

⁶ Ang. denna praxis, se *Danelius*, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, 4 uppl. (2012) s. 271 ff.

⁷ Se p. 77 i Europadomstolens dom 1996-03-26 i målet *Doorson mot Nederländerna*.

eller ej utan hur den nationella domstolen har värderat den. Även med hänsyn till Europadomstolens praxis finns därför anledning att göra förnyade överväganden när det gäller utformningen av p. 4 i art. 6 och 7.

Nu kan man visserligen påstå att p. 4 borde kunna omformuleras så att regeln inte tar sikte på bevisföringen utan på bevisvärderingen. T.ex. kunde man tänka sig en regel som föreskriver att bevisning som erhållits i strid med denna artikel inte ska anses kunna ligga till grund för fällande dom om bevisningen är den enda i målet eller har avgörande betydelse för utgången av detta. Men därmed har man ju uppställt en regel som inskränker principen om fri bevisvärdering och detta vore också betänkligt ur en principiell synpunkt. Rättens bevisvärdering är ju en verksamhet av kunskapsteoretisk natur, som inte lämpar sig för legala regleringar.⁸ En lösning vore en regel som uppmanade rätten att vid sin bedömning av bevisningen i målet vara särskilt uppmärksam då den värderar bevisning som erhållits i strid med en viss artikel eller regel.

2.3 Principen om förhandlingsoffentlighet

Förslaget till Europaparlamentets och rådets direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden innehåller i artikel 14 p. 1 ett stadgande där huvudregeln är att förhandlingen inte ska vara offentlig och att man i undantagsfall kan tillåta att förhandlingen är offentlig:

Medlemsstaterna ska se till att straffrättsliga förfaranden som involverar barn inte är offentliga såvida det inte finns särskilda omständigheter som, med vederbörlig hänsyn till barnets bästa, motiverar undantag.

Som framgår av artikel 3 i direktivförslaget avses med barn en person som är yngre än 18 år.

Principen om förhandlingsoffentlighet är i svensk rätt grundlagsskyddad och finns lagfäst i såväl den svenska regeringsformen (RF 2:11 st. 2 p. 2) som i rättegångsbalken (RB 5:1) och Europakonventionen (art. 6 p. 1).⁹ Även om principen om förhandlingsoffentlighet har åtskilliga undantag råder det ingen som helst tvekan om att det är offentlighet som är huvudregel i svensk rätt. Från detta perspektiv är det bekymmersamt när det i förslaget till Europaparlamentets och rådets direktiv om rättssäkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden (nr. 3 ovan) föreslås en regel där offentlighet *inte* är huvudregel.

När det gäller *unga lagöverträdare* i svensk rätt stadgar 27 § lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare följande beträffande förhandlingsoffentligheten (se även RB 5:1 st. 4):¹⁰

⁸ Jfr Ekelöf, Edelstam & Heuman, Rättegång IV, 7 uppl. (2009) s. 160, 168 och 173.

⁹ Jfr Edelstam, Offentlighet och sekretess i rättegång (2001) s. 25 ff. och Ekelöf & Edelstam, Rättegång I, 8 uppl. (2002) s. 152 ff.

¹⁰ Se Edelstam, Offentlighet och sekretess i rättegång (2001) s. 167 ff.

Mål mot den som inte har fyllt tjuogoett år ska, om målet avser brott på vilket fängelse kan följa, såvitt möjligt sättas ut till handläggning i sådan ordning att målet inte tilldrar sig uppmärksamhet.

Om offentlighet vid förhandling i mål mot den som inte har fyllt tjuogoett år är till uppenbar olägenhet till följd av den uppmärksamhet den tilltalade kan antas bli föremål för, får rätten förordna att målet ska handläggas inom stängda dörrar. Anser rätten att ett sådant förordnande bör meddelas och är också någon som har fyllt tjuogoett år tilltalad i målet ska rätten, om det kan ske utan att utredningen avsevärt försvåras, handlägga åtalet mot den som är under tjuogoett år som ett särskilt mål.

Även om beslut meddelas enligt andra stycket får rätten medge att den tilltalades anhöriga, liksom annan vars närvaro kan väntas bli till nytta, får närvara vid handläggningen.

I mål mot den som inte har fyllt arton år ska tingsrätten hålla huvudförhandling även om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter.

Av detta stadgande framgår att förhandlingsoffentlighet är huvudregel i mål om unga lagöverträdare. Undantaget i 27 § 2 st. – dvs. ”uppenbar olägenhet” – brukar i praktiken normalt inte anses vara uppfyllt och det hör således till undantagen att rätten, t.ex. genom att besluta om stängda dörrar, inskränker förhandlingsoffentligheten i sådana mål. En annan sak är att förhandlingsoffentligheten i mål med unga lagöverträdare kan inskränkas *på annan grund*, t.ex. brukar man i mål rörande sexualbrott regelmässigt förordna om stängda dörrar med hänsyn till målsäganden (se RB 5:1 och OSL 35:12).¹¹ Principiellt sett är dock förhandlingsoffentlighet alltid huvudregeln, dvs. rätten måste alltid pröva om det finns lagliga förutsättningar att inskränka förhandlingsoffentligheten.

Det ovan anförda innebär att fakultetsnämnden anser att det finns anledning att förnyade överväganden när det gäller utformningen av artikel 14 p. 1. Som anfördes inledningsvis är det enligt fakultetsnämnden angeläget att bevaka att de föreslagna bestämmelserna inte inkräktar på grundläggande principer i medlemsstaternas processuella system. Det borde gå att konstruera en regel som på ett bättre sätt harmonierar med den i svensk rätt gällande principen om förhandlingsoffentlighet. T.ex. kunde man föreskriva att medlemsstaterna ska se till att det för straffrättsliga förfaranden som involverar barn finns regler som ger möjlighet till en begränsning av förhandlingens offentlighet om sådan uppenbart skulle vara i strid mot barnets bästa.

¹¹ OSL, Offentlighets- och sekretesslag (2009:400).

